

UiT Norges arktiske universitet

Institutt for psykologi

Sunn fornuft

En teoretisk undersøkelse av hvordan kulturelle sannheter former vår virkelighet

Kristin Aagaard

Hovedoppgave for graden cand. psychol. mai 2022

Sunn fornuft: En teoretisk undersøkelse av hvordan kulturelle sannheter former vår virkelighet

Common sense: A theoretical study of how cultural propositions shapes our reality

Kristin Aagaard

PSY-2901

Veileder

Joar Vittersø

Hovedoppgave for graden Cand. Psychol.

Det Helsevitenskapelige Fakultetet

Institutt for Psykologi

Universitetet i Tromsø – Norges Arktiske Universitet

Mai 2022

Forord

Da jeg søkte meg inn på profesjonsstudiet var det med en klar formening om at jeg ønsket å arbeide som kommunepsykolog når jeg var ferdig utdannet. Jeg så frem til å arbeide klinisk, men aller mest var jeg motivert av tanken på at psykologisk fagkunnskap hadde potensial for å forbedre livskvalitet og forebygge unødvendig lidelse på samfunnsnivå.

Parallelt med profesjonsstudiet tok jeg enkeltemner i filosofi, og våren 2018 hadde jeg gleden av å studere feministisk filosofi, hvor vitenskapelig urett, diskriminering, trakassering og objektivisering ikke ble forstått som individers beklagelige handlinger og erfaringer, men kulturelle og strukturelle former for sosial urettferdighet. Noen måneder senere var jeg med på å markere 20 års jubileet til Menneskerettighetsutvalget til Norsk Psykologforening. Våren 2019 ble et spesielt viktig semester, ettersom samfunnspsykologi ble gjeninnført som en del av profesjonsstudiet i psykologi ved UiT med Joar Vittersø som foreleser. Store spørsmål rundt samfunnsutvikling, vitenskap, moral, menneskerettigheter, livskvalitet, arbeidsliv, ulikhet og fattigdom ble belyst fra et psykologifaglig perspektiv og bidro til at vi som studenter fikk faglig støtte til å reflektere rundt psykologiens rolle i samfunnet. Jeg vil benytte anledningen til å takke det lille samfunnet på kontor 3.436 for mye støtte, og en spesiell takk til veileder Joar Vittersø for muligheten til å forsøke å besvare en bredere problemstilling enn det hovedoppgavens rammer opprinnelig eigner seg for.

Sammendrag

Denne teoretiske oppgaven benytter seg av en narrativ hermeneutisk litteraturgjennomgang med utgangspunkt i sentrale komponenter ved nyliberalisme og skjæringspunktet mellom nyliberalisme og psykologisk forskning. Dette innebærer en undersøkelse av hvordan nyliberalisme får konsekvenser for psykisk helse, livskvalitet og samfunnets sannheter. Oppgavens problemstilling er bred og er i berøring av store filosofiske spørsmål, som bør tilnærmes gjennom tverrfaglige undersøkelser. Psykologifaget har nylig begynt å delta i den faglige debatten om nyliberalisme, og denne oppgaven utgjør et bidrag i denne prosessen. Perspektiver fra kulturpsykologi og teorier fra evolusjonspsykologi og utviklingspsykologi anvendes for å belyse noen av nyliberalismens fenomener. Oppgaven gir ingen uttømmende analyse av nyliberalisme, og konklusjonen fremhever at nyliberalisme er et omfattende fenomen som bør belyses videre, gjerne med utgangspunkt i nyliberalismens kulturelle evolusjon eller hvordan nyliberalismens kulturelle rammer virker inn på vår forståelse av sunn fornuft.

Sunn fornuft: En teoretisk undersøkelse av hvordan kulturelle sannheter former vår virkelighet

Ordene frihet og frende stammer fra det indoeuropeiske ordet prijos som oversettes til relasjonelle følelser som å elske eller være nær (Han, 2017). Frihet ble lenge forstått som en behagelig tilstand av glede, mening og trygghet som mennesker opplevde når man var blant de en var glad i. Kulturelt innhold er i stadig endring, og gradvis endret frihets-ideen seg i vestlige kulturer fra å være et relasjonelt konsept til å bli mer individuelt. I eksistensiell etikk vektlegger Simone de Beauvoir (2009) at vi eksisterer gjennom vår kontakt med andre, og at vårt moralske ansvar er å forvalte egen frihet på en sann måte at den ikke innskrenker andres frihet. Dagens eksistensielle psykologi er blant annet opptatt av at vi kan oppleve indre ufrihet, hvor vi tror på usanne tanker som begrenser vår frihet, og at dialog med andre kan gjøre oss oppmerksomme på feilslutninger (Binder, 2020). Her tilbys dialog som en relasjonell løsning på indre ufrihet, mens den psykologiske eksistensialismen også trekker frem flere individuelle tilnærminger. Eksistensiell psykologi har blitt kritisert for å være individualistisk, men avviser den dikotome tilnærmingen til individualisme og kollektivism. Den fremhever at menneskets største bragder har vært avhengig av samarbeid, og at individuell frihet er et kollektivt ansvar (Binder, 2020, s. 81).

Nyliberalisme og sosial ulikhet

I 1981 ble Milton Friedmans TV-serie *Frihet til å velge* vist på NRK, og tittelen er i retrospekt et passende eksempel på at frihetskonseptet ble knyttet tettere til frie markeder. Milton Friedman var på dette tidspunktet en internasjonalt anerkjent økonomiprofessor og forklarte med faglig tyngde at det var markedet som siden tidenes morgen hadde sikret sivilisasjonens vekst og velstand (Innset, 2020). At mennesker i lang tid har utvekslet varer og tjenester seg imellom er ingen kontroversiell påstand. Denne formen for samarbeid preges av gjensidighet og symmetriske transaksjoner, og ble av Adam Smith innenfor den klassiske liberalismen ansett for å være et grunnleggende ekvivalensprinsipp som reflekterte markedets etiske legitimitet (Eliassen, 2020).

Milton Friedman var en av flere sentrale nyliberale tenkere som fornyet den klassiske liberalismen (Innset, 2020; Steger & Roy, 2021). En av forskjellene mellom liberalisme og nyliberalisme som ideologi var at ekvivalensprinsippet ble erstattet med konkurranseprinsippet, hvor transaksjoner er asymmetriske og forutsetter ulikhet (Eliassen, 2020). Konkurranseprinsippet har blitt kritisert for å føre til selvforsterkende meritokratiske strukturer som rettferdiggjør økende sosial ulikhet (Beattie, 2019b).

Sosial ulikhet assosieres med negative forhold innenfor mange aspekter ved menneskers liv, som dødelighet, helse, livskvalitet og mellommenneskelige relasjoner. Et av FNs bærekraftsmål er mindre ulikhet innen 2030, men Vandemoortele (2021) påpeker at flere av de øvrige bærekraftmålene kan oppnås gjennom å adressere mekanismer som opprettholder ulikhet. Videre trekker Vandemoortele (2021) frem at ulikhet ikke bare er tett knyttet til økonomi, men også andre aspekter som bør undersøkes fra et tverrfaglig perspektiv hvor historikere, sosiologer, psykologer, moralfilosofier og statsvitere utfyller det økonomifaglige perspektivet.

Nyliberalisme er ikke den eneste ideologien som gjør seg gjeldende i dagens samfunn, men ettersom den har hatt stor innflytelse på vestlige samfunn de siste 50 årene, og gjør nye inntog i andre kulturer så vil denne oppgaven i stor grad fokusere på nyliberale strukturer og ideer. I likhet med sosial ulikhet vil undersøkelser av nyliberalisme være tjent med en tverrfaglig tilnærming, og denne oppgaven er et psykologiforankret bidrag til økt forståelse av nyliberalisme som fenomen.

Det er gjennomført relativt få psykologifaglige undersøkelser av nyliberalisme, sammenlignet med andre samfunnsvitenskapelige fagfelt hvor de siste 40 årene har resultert i store mengder artikler og bøker (Boas & Gans-Morse, 2009). Samtidig er det nærliggende å anta at flere av nyliberalismens enkeltkomponenter kan belyses gjennom å anvende eksisterende psykologifaglige teorier og rammeverk. Greenhalgh et al. (2018) argumenterer for at narrative litteraturgjennomganger er velegnet for å gi dypere forståelse av sammensatt tematikk, og kan bidra til målrettet forskning videre. Problemstillingen i denne oppgaven tar utgangspunkt i psykologifaglig forskningslitteratur om nyliberalisme og dens komponenter, og anvender narrativ hermeneutisk metode for innsamling og gjennomgang av litteraturen (Boell & Cecez-Kecmanovic, 2014).

Oppgavens første del vil gi en beskrivelse av nyliberalisme som ideologi og økonomisk politikk, for så å redegjøre for noen av nyliberalismens innvirkninger på individers og samfunns psykologi fra et kulturpsykologisk perspektiv. Den neste delen fokuserer på evolusjonspsykologi og utviklingspsykologi, ettersom flere nyliberale sannheter hviler på antagelser om menneskets natur, evner og behov. Oppgavens konklusjon gir en kort refleksjon knyttet til den foreliggende undersøkelsen, og reflekterer over områder som bør undersøkes nærmere.

Nyliberalisme og markedsfundamentalisme

Nyliberalisme defineres gjerne som en politisk ideologi, i retning av markedsfundamentalisme (Adams et al., 2019; Innset, 2020). Dette innebærer et menneske- og samfunnssyn hvor det gode liv oppnås om samfunnet er organisert etter markedsøkonomiske prinsipper og individet kan dekke sine behov gjennom fri deltakelse i markedet. For at dette skal være mulig må markeder tilrettelegges for, vedlikeholdes og styrkes (Cahill & Konings, 2017). Kritikkk mot markedsfundamentalisme peker gjerne på negative strukturelle, kulturelle og psykologiske konsekvenser av å anvende økonomiske prinsipper i alle sfærer av menneskelig aktivitet (Estrada-Villalta & Adams, 2018; Wu, 2020). Når markedet er ansvarlig for å dekke grunnleggende behov kan det føre til store sosiale forskjeller, med lavere livskvalitet, kortere livsløp og uverdige leveforhold for individer med lavere sosial status (Vandemoortele, 2021). Denne effekten viser seg som en kurve som følger individers sosioøkonomiske status, mens man tidligere antok at negative konsekvenser av lav sosioøkonomisk status var knyttet til absolutt fattigdom eller relativ fattigdom (Marmot, 2016).

Kjernen i menneskesynet innenfor nyliberalisme følger Adam Smiths modell for det økonomiske mennesket, og verdier fra klassisk liberalisme hvor mennesket defineres ut fra sin evne til å tenke rasjonelt, og at dersom individuell frihet sikres, så kan ansvarlige individer sørge for å dekke sine egne behov gjennom fri deltakelse i markeds konkurranser (Cahill & Konings, 2017; Steger & Roy, 2021). Dette vil ta form av nyttemaksimerende atferd i retning av egen-interesser, men er en sosial prosess ettersom markedsdeltagelse innebærer interaksjon med og samarbeid med øvrige individer i samfunnet. På denne måten er det individuell aktivitet som utgjør samfunnets utvikling.

Som kulturell ideologi så skiller nyliberalismen seg fra klassisk liberalisme ved at den setter individuell frihet over øvrige liberale verdier som likeverd og åpenhet (Adams et al., 2019). Dette menneskesynet vektlegger individuelle forskjeller i medfødte evner, preferanser og samfunnsnytte, og legger opp til at sosial ulikhet er funksjonelt og akseptabelt så lenge det reflekterer individenes markedsverdi (Eliassen, 2020; Markovits, 2019).

Nyliberalismen defineres også som økonomisk politikk hvor statens rolle tilspisses, fra å skulle dekke innbyggernes grunnleggende behov, til å skulle tilrettelegge for markedsorganisering av samfunnet (Cahill & Konings, 2017; Steger & Roy, 2021). Dette involverer en omorganisering av offentlig sektor, flat skatt, deregulering av næringslivet og

nedtrapping av velferdstilbud. Dette er politikk som ble utbredt på 1970 tallet med viktige startpunkter som Chile, USA og Storbritannia (Boas & Gans-Morse, 2009; Steger & Roy, 2021). Den spredte seg i stor grad som løsning på globale utfordringer knyttet til at sosiale prosjekter var knyttet til utjevning gjennom økonomisk vekst i internasjonal markedsøkonomi, hvor veksten så stoppet opp (Innset, 2020). Økonomene fikk stor påvirkningskraft på samfunnets rammer, og velferdsstaten ble fremstilt som en romantisk, men urealistisk idé (Innset, 2020). På bakgrunn av kritikk fra økonomiske atferdsteorier som Public Choice og Rational Choice fikk politikerne i økt press på seg for å oppfattes som ansvarlige (Blakely, 2020; Brown, 2006; McMahon, 2014). Ved inngangen til 1970-tallet fikk nyliberal politikk status som ansvarlig politikk hvor politikere måtte tåle å gjøre seg upopulære og kutte i befolkningens livsrammer, med høyere skatter og færre velferdstilbud (Innset, 2020; Steger & Roy, 2021).

Politikken ble også spredd gjennom at den i form av Washington konsensusen var vilkår for utviklingslån til nasjonalstater, og Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) sin tilnærming til utviklingsarbeid i utviklingsland (Innset, 2020; Steger & Roy, 2021). OECD har senere publisert en artikkel som stiller seg kritisk til om de satset for hardt på nyliberalisme (Ostry et al., 2016).

Idehistoriske tilnærminger til nyliberalisme fokuserer på nyliberale tenkere, nyliberale institusjoner og samfunnsforhold som nyliberalismen utviklet seg som en respons på (Cahill & Konings, 2017; Innset, 2020). Mens nyliberalismen politikk ble synlig på 1970 tallet, så startet nyliberalismens idéprosess på starten av 1900-tallet, blant annet som en respons på oppblomstring av nasjonalisme og sosialisme. Innset (2020) har poengtert at det finnes flere brev og skriftlige uttalelser som tyder på at liberale tenkere fryktet at sivilisasjonen holdt på å gå under som en konsekvens av allmenn stemmerett, fagorganisering og stadig mindre legitimitet for kapitaleieres levevilkår. Flere av de nyliberale tenkere som trekkes frem ble i 1947 invitert til å ta del i et intellektuelt kollektiv av Friedrich Hayek. Gruppen fikk navnet Mont Pelerin Society, døpt etter stedet møtet fant sted, og forsidebildet på denne oppgaven er fra dette første møtet (Innset, 2020). Formålet med møtet var å fornye liberalismen til å gjenaktualisere seg i møte med det nye samfunnet, og kollektivet har møttes hvert andre år siden dette. Årets møte finner sted i Oslo, arrangeres av tenketanken Civita, og har den samme møteagendaen som det første møtet, ettersom liberalismen fremdeles står ovenfor noen av de samme utfordringene. Ivar Hippe (2021) deltok på kollektivets forrige møte som gjest, og har videre rapportert om hvordan kollektivet knyttes til over 500 nyliberale

tenketanker gjennom paraplyorganisasjonen Atlas Network, som ble etablert av en annen nyliberal tenker, Antony Fisher (Innset, 2020).

Politisk psykologi og andre samfunnsvitenskapelige fagfelt har undersøkt hvordan tenketanker kan bidra til å påvirke holdninger og kunnskapsproduksjon til å opprettholde eller forsterke nyliberale strukturer (Beattie, 2017, 2019b; Bettache & Chiu, 2019; Oreskes & Conway, 2010). Videre har politisk psykologi fokusert på hvilke personlighetstrekk som assosieres med nyliberale holdninger, og hvordan nyliberale rammer i liten grad har mekanismer som kan løse pågående sosiale utfordringer som ulikhet, rasisme og sexisme (Azevedo et al., 2019; Jost, 2017; Jost et al., 2018). Azevedo et al. (2019, s. s. 71) gir følgende konklusjon på bakgrunn av sine undersøkelser: “Economic conservatism and the endorsement of neoliberal attitudes were strongly associated with right-wing authoritarianism, social dominance orientation, economic system justification, and gender-specific system justification (with rs ranging from .53 to .76)”.

Kulturpsykologisk tilnærming

Adams et al. (2019) tar utgangspunkt i perspektiver fra kulturpsykologi i sin tilnærming til nyliberalisme, og trekker frem fordeler med å forstå nyliberalisme også som kultur og hvordan denne kulturen interagerer med annet kulturinnhold. Dette innebærer en anerkjennelse av at nyliberalisme karakteriseres av ideer, normer, institusjoner og artefakter. Nyliberalisme beskrives å ha en liten kjerne med verdier og ideer, med høy tilpasningsevne til øvrig kulturell kontekst, noe som forklarer hvordan nyliberalismens uttrykk kan ha en viss variasjon fra land til land. Adams et al. (2019) undersøker noen psykologiske konsekvenser av å leve innenfor en nyliberal kultur, men også hvordan nyliberal kultur påvirker psykologisk forskning. Deres arbeid gir et godt fundament for å se nærmere på skjæringspunktene mellom nyliberalisme og psykologi. Et viktig poeng som trekkes frem er at kunnskapsproduksjonen innenfor nyliberale rammer preges av at markedsatferd og markedslogikk anvendes på stadig flere områder, i takt med at de organiseres etter markedsøkonomiske prinsipper. I den neste delen vil Adams et al. (2019) sine resultater beskrives og bygges videre på.

Radikal abstraksjon fra kontekst og konsekvenser

Radikal abstraksjon er et fenomen som skaper frihet gjennom at individer, systemer og handlinger løsrives fra sin historiske, kulturelle og sosiale kontekst. Dette er en reduserende forståelse som kan gi inntrykk av at alle har det samme handlingsrommet, og begrenser

dermed behovet for solidarisme eller bekjempelse av sosial urettferdighet. Videre kan det også anvendes for å beskrive hvordan økt handlingsrom skapes ved at handlingers konsekvenser isoleres fra sted eller tid (Adams et al., 2019). Eksempler på dette er når transnasjonale selskaper handler på måter som har negative konsekvenser for fremtidige generasjoner eller hvor produksjonsbelastninger legges til land med lav produksjonskostnader ettersom de ikke ivaretar arbeidernes menneskerettigheter.

Fravær av positiv frihet (Berlin, 2002) kan være en form for radikal abstraksjon, ettersom negativ frihet fremstilles som tilstrekkelig for å realisere idealet om like muligheter for individer innenfor nyliberal kultur. Ved å si at negativ frihet er tilstrekkelig, så blir ingen ansvarliggjort for å ta oppgjør med historiske og sosiokulturelle rammer som virker inn på individers frihet.

Det nyliberale individet er en entreprenør

Entreprenør-selvet i nyliberal kultur henger tett sammen med det nyliberale menneskesynet som lener seg tungt på Adam Smiths modell for menneskers markedsatferd, hvor rasjonelle valg og nyttemaksimerende atferd ut fra egne interesser står sentralt. Entreprenør-selvet er også relatert til Gary Beckers (1980) «humankapital»-begrep, hvor alle individer kan anse seg selv som kapitaleiere av egen tid, egne evner og arbeidskraft. Denne kapitalen kan investeres i, ved å bruke tid på utdanning, danne nettverk, og markedsføre seg selv. På denne måten kan man øke sin egen markedsverdi og egen humankapital, og få tilgang på flere goder. Entreprenør-selvet forutsetter et samfunn med mange valgmuligheter og få begrensninger, hvor individer kan kultivere egne preferanser. Adams et al. (2019) påpeker at fordelene med denne valgfriheten ikke er likt fordelt i samfunnet, ettersom lavere sosial status medfører tilgang på dårligere valgalternativer enn ved høy sosial status. Videre har individet fullt ansvar for eget livsutfall, og alle negative utfall skyldes dårlige valg.

Selvaktualisering som motivasjon og belønning

Ideen om at mennesket lever gode liv om det har mulighet til å utvikle seg, forbedre seg og bevege seg mot mål er langt fra ny (Wrightsmann, 1991). Eudaimonia, Aristoteles dydsetikk, hadde stor innflytelse på opplysningstidens diskusjoner om menneskets natur, og hvorvidt menneskets natur er noe som må motstås eller som må utspille seg. Det er flere teorier innenfor psykologi som fokuserer på selvaktualisering, men der teoriene har rammer og begrensninger for når det er mulig og funksjonelt for mennesker å videreutvikle seg selv, så er det menneskets evne til vekst som skal løfte individet ut av situasjonen det befinner seg

i, og inn i den fremtiden det ønsker seg. Man skal også sette seg høye mål, og ikke bruke tid på aktiviteter som ikke også bidrar til indre vekst (Adams et al., 2019). Eksempelvis vil streben etter selvaktualisering ha forrang over viktige behov som hvile, trygghet og sosiale relasjoner innenfor nyliberal kultur.

Affekt-regulering som veien til lykke

Adams et al. (2019) viser til hvordan humør og emosjoner er sentrale i den nyliberale kulturen. Det å være tilfreds og glad er signaler på at man er på riktig vei og lever i tråd med sine preferanser, mens det å oppleve negative emosjoner er en konsekvens av å være begrenset av andre eller at man ikke regulerer egen affekt tilstrekkelig. Det er et fenomen som vektlegger intens positiv affekt, altså begeistring, optimisme og entusiasme, som er mål på god helse og at man lever livet sitt riktig.

Nyliberal kultur og menneskerettigheter

Den neste delen vil videreføre Adams et al. (2019) sin tilnærming til nyliberal kultur, og sammenligne den med FNs menneskerettigheter, ettersom det er flere likheter mellom disse. Begge har blant annet noe overlappende idéopphav fra opplysningstiden, og har som funksjon å forhindre statlig maktmisbruk gjennom å forplikte staten til konkrete roller som tjener innbyggerne. Nyliberalisme og menneskerettighetene har løst dette på ulike måter, og kan i dag stå i konflikt med hverandre. Statens rolle i nyliberal kultur er å fasilitere for markedsøkonomi og slik sikre at fri deltakelse i markeds konkurransen gjør individet i stand til å dekke sine egne behov og dermed leve verdige liv. Menneskerettigheter var tenkt som internasjonale grunnleggende verdier som forplikter stater til å tilrettelegge for og beskytte grunnleggende rettigheter som er udelelig og som man ikke kan bli fratatt (Stang & Sveaass, 2016). Når en stater ikke beskytter innbyggerne mot transnasjonale selskapers brudd på menneskerettighetene så er det staten som har ansvaret for menneskerettighetsbruddet. Når staten begrenser transnasjonale selskaper for å beskytte sine innbyggere, så blir nasjonalstatene saksøkt av internasjonale handelsdomstoler (Tienhaara et al., 2022).

Hva kan psykologi si om nyliberalisme?

Fra et psykologifaglig ståsted er det mange teorier som bryter med nyliberalismens kulturelle sannheter. Sosialkognisjon og andre felt innenfor sosialpsykologi viser til et fleksibelt menneske med høy grad av sosial sensitivitet (Fiske & Taylor, 2017). Menneskers atferd og kognisjon virker å være langt mer interaksjonell enn nyliberal kultur og atferdsøkonomiske teorier klarer å oppfatte (Lieberman et al., 2004). «The name of the game»

var en studie anvendte prisoners dilemma, men med ulikt navn på spillet i de ulike eksperimentgruppene. De konkluderte med at deltakerne både forstod og oppførte seg annerledes ut fra så enkle ting som navnet de valgte å bruke på spillereglene, enda det var de samme spillereglene på tvers av gruppene. De fant at om navnet på spillet var “Wallstreet game” så oppførte folk seg egoistisk og nyttemaksimerende, mens når spillet ble kalt for “Community game” så var det mer samarbeid. Konklusjonen var at kontekstuelle hint påvirker hva vi anser for å være fornuftig eller riktig tilnærming i en situasjon.

Dette er overførbart til de fleste situasjoner hvor rammene vi legger merke til informerer oss om hva vi antar er riktig eller galt, fornuftig eller naivt, dermed er det viktig å vektlegge kontekst i undersøkelser av menneskelig atferd og prosesser. Et overdrevent fokus på individets indre grunner til å gjøre som de gjør, vil gjøre at vi overser forklaringer som ligger i interaksjonen mellom kontekst og individ. Videre så vil nyliberale rammer oppmuntre til egoistisk oppførsel ettersom dette defineres som fornuftig og ansvarlig (McMahon, 2014). Heyman og Ariely (2004) baserer seg på Fiskes (1980) relasjonsteori, og undersøker motivasjon, forpliktelse og innsats ut fra en forståelse av at det finnes to markeder, et monetarisk og et sosialt, og at kontekst som tyder på transaksjoner uavhengig av om det er snakk om penger/gaver eller tjenester, utløser atferd som assosieres med monetariske markeder. Eksperimentene fra denne studien tyder også på at deltakerne la inn mer innsats når de ble bedt om å hjelpe til uten kompensasjon eller der kompensasjonen var symbolsk, noe som også er i tråd med tidligere undersøkelser av indre og ytre motivasjon (Deci et al., 1999; Fiske & Taylor, 2017) Trekker man inn primingeffekten så har psykologien på flere måter vist at penger, transaksjoner, markeder og lignende påvirker atferd i retning av normene assosiert med markedsøkonomiske situasjoner, som individualisme, nyttemaksimerende atferd, atferd i tråd med egne interesser. Wang et al. (2020) ser nærmere på disse sammenhengene og oppsummerer disse som selvfokusert atferd, mindre atferd orientert mot andre, favorisering av seg selv over andre, tett forbindelse mellom penger og selvfølelse og en oppgaveorientert tilnærming som overkjører sosiale normer.

I sin undersøkelse av altruisme så finner Batson (2018) at altruistiske handlinger ikke er resultat av risikovurderinger hvor kostnad og utbytte spiller inn, men derimot er sosiale responser på rammer som åpner for at man kan gripe inn i andres liv på en hjelpsom måte. Innenfor nyliberal kultur vil dette betegnes som overformynderi som er moralsk forkastelig ettersom det overkjører individets autonomi, og dessuten er lite effektiv bruk av tid og energi

(Cahill & Konings, 2017). Dette begrunnes med at bare individet selv vet hva det ønsker hjelp med, så andre kan ikke vite hva de skal gjøre for andre.

Forskningsrammer, ontologi og epistemologi

Adams et al. (2019) påpeker at forskningsrammene og kunnskapsinstitusjonene i nyliberal kultur påvirker både kvaliteten og formen på kunnskapen som produseres, samt dens forhold til virkeligheten. De trekker frem eksempler knyttet til forskeres arbeidsforhold som midlertidige ansettelser, og kvantitative mål på hvorvidt et institutt er produktivt, noe som styrker tendensen til at psykologisk forskning ser på isolerte fenomener og empiriske målinger av disse. Muthukrishna og Henrich (2019) påpeker dessuten en trend av mange små og spesialiserte studier som undersøker tematikk som med fordel kunne vært større forskningsprosjekter og at disse studiene i varierende grad knyttes opp mot et overordnet teoretisk rammeverk. Dette sammenlignes med å finne opp kruttet på nytt og på nytt, og det produseres nå så mange artikler med forskningsfunn at det er vanskelig for et fagfelt å nyttiggjøre seg og bygge videre på disse. Inngående teoribygging vil også potensielt kunne håndtere replikasjonskrisen og signifikanskrisen (Muthukrishna & Henrich, 2019). Innenfor nyliberal kultur er ikke langsiktig oppbygging av kunnskapsinstitusjoner og forskningsmetodikk interessant, ettersom radikal abstraksjon innebærer et her-og-nå-perspektiv på bruk av ressurser og organisering av disse (Adams et al., 2019).

Nyliberal forskning i fare for å beskrive nyliberale tendenser som absolutte sannheter (Teo, 2008, 2010, 2018; Teo & Febraro, 2003). Teo (2010) gir eksempler på epistemologisk vold hvor forskere undersøker fenomener i en minoritetsgruppe eller grupper som av andre grunner er sårbare uten tilhørighet til gruppen selv og uten å vektlegge alternative tolkninger til forskningsfunnene. Dette blir vold når funnene så får status som kunnskap, og brukes for å legitimere politikk som diskriminerer, undertrykker eller får andre sosiale konsekvenser for gruppen som ble undersøkt. Kunnskap og forskningsfunn har høy status som sannhet innenfor nyliberal kultur og legges gjerne til grunn for inngripende politikk som føres. Videre har psykologi som fagfelt svært høy status innenfor den nyliberale kulturen, og Adams et al. (2019) sier følgende om radikal abstraksjon innenfor psykologisk forskning: “By studying psychological processes independent of cultural–ecological or historical context and by championing individual growth and affective regulation as the key to optimal well-being, psychologists lend scientific authority to neoliberal ideology, grant it legitimacy, and amplify its influence—even if they might intend to do otherwise”.

Individuell ontologi og nyliberalisme

Ontologisk individualisme er et begrep som brukes om den kollektive frykten for det kollektive (Adams et al., 2008; Adams et al., 2019). Dette er en kulturell sannhet som forstår menneskets sosiabilitet og kapasitet til å oppfatte og følge normer som menneskets mørke side. Denne ontologien overser dermed at det er nettopp disse prosessene og menneskets sosiale kapasitet som ligger til grunn for kumulativ samfunnsutvikling og kulturell læring (Gjorgjioska & Tomicic, 2019). Æren for disse gjennombruddene blir knyttet til individer, og disse individene blir fremstilt som talentfulle individer med medfødte ideer og evner. Særlig ideen om medfødte ressurser preger den nyliberale kulturens struktur, og rettfærdiggjør ulik tilgang på grunnleggende goder (Azevedo et al., 2019). Dette er en av flere forståelser i den nyliberale ideologien som legitimerer det nyliberale meritokratiet, og minner sterkt om sosialdarwinisme.

Sosialdarwinisme er en betegnelse på en tilnærming til sosiale forskjeller og sosial evolusjon hvor individers utfall er en refleksjon av deres medfødte tilpasningsdyktighet til deres miljø (Marks et al., 2021, s. s. 94). Denne forståelsen forutsetter at sosial evolusjon drives av konkurranse, og at ulikhet i helse, livskvalitet og forventet levealder er uttrykk for nedarvede begrensninger eller sårbarheter. Denne forståelsen har blitt brukt til å forsvare en nedbygging av velferdstilbud, ettersom kostbare intervensjoner på samfunnsnivå ikke antas å være lønnsomme om forskjellene i livsutfall er arvelig. Dette legitimerer sosial ulikhet, og den meritokratiske samfunnsstrukturen hvor sosial mobilitet er tilgjengelig for de som ønsker å løfte seg selv ut av sin sosioøkonomiske status.

En annen konsekvens av individuell ontologi er at sosial urettferdighet fremstilles som noe som kan løses på individuelle nivåer. Eksempelvis ser man en tendens til at rasisme reduseres til et individuelt holdningsproblem som best kan løses med holdningsintervensjoner og tilstrekkelig rettsikkerhet for individet som opplever diskriminering, trakassering eller vold på bakgrunn av rasisme (Adams et al., 2019). Dermed blir ikke de kulturelle og strukturelle kildene til den individuelle atferden korrigeret.

Epistemologi

Markova (2008) knytter den nyliberale forskningens epistemologi til den som assosieres med positivistisk empirisme. Denne tilnærmer seg virkeligheten gjennom deduksjon, og streber etter å etablere universale mekanismer som kan forklare årsakssammenhenger. Videre sammenligner hun denne epistemologien med Newtoniansk

epistemologi innenfor fysikk, hvor fagfeltet så etter sikre, konstante universale prinsipper som skulle forklare og forutsi sammenhenger. Hun omtaler videre fysikkens overgang til relativ Einsteiniansk epistemologi som argument for at antropomorfske modeller av mennesket bør tas i bruk. Med denne mener hun en epistemologi som er tettere knyttet til plausibilitet enn causalitet og sannsynlighet, og hvor tolkning og teoribygging har en større rolle, med en top-down tilnærming til virkeligheten. I stedet for å strebe etter å avdekke universale årsakssammenhenger kan man beskrive nyanserte tendenser og mulige sammenhenger. Videre trekker hun frem at Social Representation Theory skulle være et teoretisk rammeverk som tilbydde et alternativ til den positivistiske epistemologien, og at fokuset var hvordan representasjonene på dynamisk vis formes av interaksjoner.

Naturalistisk realisme

Vitenskapsfilosofi som institusjon har produsert mange innfallsvinkler på hva ideer, teorier og kunnskap er og ikke er, hvordan man tilegner seg disse og hva slags kvaliteter de skal ha og hvorvidt de sier noe om virkeligheten. Denne oppgaven inntar en tilnærming til vitenskap og kunnskap som er i tråd med naturalistisk realisme (Godfrey-Smith, 2003). Denne formen for realisme tar utgangspunkt i at et av vitenskapens mål skal være å gi presise beskrivelser og representasjoner av virkeligheten, også de aspektene av virkeligheten som ikke er observerbare. Dette innebærer en holdning om at alle lever innenfor og interagerer med den samme virkeligheten, og at dens iboende struktur eksisterer uavhengig av våre tanker og teorier om den. Det er forenelig med at vikinger kunne tro at planeten er flat, mens kumulative vitenskapelige prosesser har bidratt til at det nå er mer presist å si at planeten er tilnærmet kuleformet. Det er to forbehold ved naturalistisk realisme som er relevante. Når våre tanker, teorier og symboler påvirker vår interaksjon med virkeligheten, så endrer vi også noe av virkelighetens struktur (Godfrey-Smith, 2003, s. 174). Dette forutsetter ikke med nødvendighet at vi har en presis forståelse av virkeligheten, men er en anerkjennelse av at vi både utgjør en del av virkeligheten og eksisterer i kontakt med den. Det andre forbeholdet angår de tilfellene hvor virkelighetens struktur avhenger av våre ideer og teorier. Dette anerkjenner at virkeligheten har kognitive, sosiale og kulturelle aspekter som konstrueres av oss. Videre forstås vitenskap som en sosial prosess som akkumulerer kunnskap, hvor vurderinger av forskningens kvalitet må settes opp mot hensiktsmessige standarder innenfor det aktuelle forskningsfeltet.

Psykologi er et forskningsfelt som forsøker å gi presise beskrivelser av atferd og mentale prosesser. Dermed er de delene av virkeligheten som undersøkes verken observerbar eller uavhengig av våre ideer. Som nevnt tidligere så etterlyser Muthukrishna og Henrich (2019) teoretiske og integrerende tilnærminger innad i det psykologiske forskningsfeltet. Ikke fordi det ikke eksisterer aktuelle teorier eller rammeverk, men fordi disse i varierende grad blir brukt som utgangspunkt for nye studier, eller videreutviklet. De beskriver en tendens til fragmenterte undersøkelser inspirert av den individuelle forskerens intuisjon og kulturelle utgangspunkt, som dermed ikke bidrar til kumulativ utvikling av kunnskap på tvers av psykologiske områder. Dette kan blant annet tilskrives strukturelle forhold rundt forskningsinstitusjonene og den forskningskulturen som utvikler seg innenfor slike rammer. Publikasjonsfokus, prosjektbaserte stillinger og varierende opplæring i hermeneutikk er noen av forholdene som bidrar til fragmentert undersøkelse av virkeligheten (Muthukrishna & Henrich, 2019). Disse forholdene legger også til rette for konkurranse-aspektet ved forskning, mens samarbeids-aspektet blir mer krevende å få til på meningsfulle måter. Aspektene har innenfor vitenskapsfilosofi blitt forstått som å ha ulik funksjon for vitenskapens fremgang, hvor det kan argumenteres for at vitenskapelige fremskritt krever en balanse mellom disse (Godfrey-Smith, 2003).

Teorier tilbyr et felles språk og rammeverk for hypoteseproduksjon og testing, og konformiteten i konseptforståelser, metodiske rammer og teoretiske forventninger bistår dermed i den samarbeidene delen av forskning (Muthukrishna & Henrich, 2019). Konkurransenaspektet kan omformuleres som at forskningskulturen har rom for mangfold i ideer, hypoteser, metoder og alternative teorier. Forholdet mellom ideene er ikke nødvendigvis rivaliserende, men preges av inkommensurabilitet, altså at det ikke finnes et grunnlag for å sammenligne disse med mål om å komme fram til hvilken idé eller teori som best beskriver virkeligheten. Den naturalistiske realismen som er skissert her, vektlegger at virkelighetsnære teorier utvikler seg som resultat av sosiale forskningsprosesser som akkumulerer kunnskap. Det er urimelig å kreve at overordnede og helhetlige teorier innenfor psykologi skal gi en presis beskrivelse av virkeligheten fra første stund, og feltets komplekse forskningsobjekt gir gode grunner til å holde tilbake skråsikre forklaringer. Likevel produseres det store mengder med forskningsartikler med empiriske og reduksjonistiske undersøkelser av sosialpsykologiske fenomener hvor diskusjonsdelen i for liten grad tilbyr ulike måter å forstå resultatene på, og dermed bidrar til at det er opp til leseren å tolke funnene som beskrives i resultatdelen (Bhakuni & Abimbola, 2021; Teo, 2010).

Manglende tolkningsansvar når forskning presenteres kan bidra til det som kalles epistemologisk urett og epistemologisk vold. Et eksempel på epistemologisk vold er når sosialvitenskaplige undersøkelser fremstiller én gruppe som mindre intelligent enn andre, til tross for at det finnes fullgode alternative tolkninger av funnene. Volden kan bestå i at utvetydige forskningsfunn forstås som vitenskapelige sannheter utenfor forskningskulturen, og at disse funnene så legitimerer diskriminering og annen sosial urettferdighet mot gruppen som omtales. Epistemologisk urett kan gå ut på at undersøkelser som egentlig undersøker tillært atferd, som for eksempel sosiale normer, fremstilles som at de undersøker universale mekanismer som er mer eller mindre stabile og uunngåelige.

Teoribygging via evolusjonspsykologi

Muthukrishna og Henrich (2019) foreslår dual-inherence theory som et aktuelt overordnet teoretisk rammeverk for psykologisk forskning. Dual-inherence theory tar utgangspunkt i at genetisk og kulturell evolusjon har påvirket hverandre gjensidig. Kulturell evolusjon forutsetter biologisk kapasitet for både kulturell læring og opprettholdelse av kulturelt innhold, og ytre forhold hvor dette lønnet seg mer enn individuell læring (Henrich & McElreath, 2003; Henrich & Muthukrishna, 2021). Større, mer plastiske hjerner er både en forutsetning for og en konsekvens av kulturell evolusjon, ettersom større hjerner krever mer mat enn det individer kan skaffe på egenhånd, men fasiliterer samtidig for mer komplekst samarbeid (Boyd & Richerson, 2005; Boyd et al., 2011; Richerson & Boyd, 2005).

Gjennom økt samarbeid endret også menneskets ontogenese seg til å bli mer tilpasset samarbeid og samtidig mer avhengig av samarbeid, og menneskets lange barndom er et godt eksempel (Tomasello, 2019). Gjennom kulturell evolusjon har mennesket knyttet sin overlevelse tett til vår sosiale kapasitet, med den fortjenesten at vi kan utvikle kunnskap som bidrar til vår forståelse av verden, men også til å endre den. Evolusjonspsykologi tilbyr et motstykke til biologiske forståelser av menneskets evolusjon, eksempelvis den reduksjonistiske innstillingen til Richard Dawkins (2016) *The selfish gene* (Beattie, 2019b).

Innenfor evolusjonspsykologi skiller man mellom proksimale forklaringer og ultimate forklaringer av empiriske funn. Sterelny (2013) trekker frem et eksempel med hvordan hjernestrukturer ser annerledes ut i befolkning med analfabetisme og befolkning med lese og skriveferdigheter. En proksimal forklaring ville kunne anvende en nærliggende forklaring, og anta at den analfabetiske befolkningen manglet de nødvendige hjernestrukturene for å tilegne

seg skriftspråk. En ultimat forklaring derimot vil i samme situasjon inkludere innsikten om fenomenet spandrels (Buss et al., 1998; Hare, 2017), hvor gamle strukturer anvendes til nye funksjoner etter hvert som kravene fra mennesker miljø endrer seg. En annen ultimat forklaring som er sentral for videre forskning innenfor psykologi er at mennesket har utviklet en kapasitet til kulturell læring (Laland et al., 2010). Cosmides og Tooby (2013) omtaler evolusjonspsykologien fra de siste tiårene som den fjerde kognitive bølgen innenfor psykologi.

Når den biologiske kapasiteten for kulturell læring var etablert ble mennesket økende tilpasningsdyktig i takt med at neokorteks utviklet seg. Hjerneplastisitet og pedagogikk tilbyr en fleksibilitet som overgikk tempoet den genetiske evolusjonen kunne holde. Videre ble genotypen mindre viktig for overlevelse etter hvert som kulturell læring og samarbeid kan ha tillatt større genetisk variasjon (Beattie, 2019b). Dette forutsetter samarbeid og Hrdy (2007) sin Cooperative Breeding model tilbyr en mulig forklaring på hvordan mennesket over tid utviklet seg til å ha veldig lang og ressurskrevende barndom (Burkart et al., 2009; Hrdy, 2007, 2009). Denne modellen anslår at mor tar seg av halvparten av omsorgsbehovet til småbarn, mens øvrige medlemmer av familie og venner dekker den andre halvdel. Tomasello (2019) har sammenlignet ontogenesen hos andre primater med menneskets. Til tross for at de har flere sosiale og mentale ferdigheter til felles, så utvikler mennesket på mange områder både har mer kompleks bruk av disse, og den biologiske kapasiteten for å tilegne seg sosiale ferdigheter modnes tidligere hos menneskebarn enn hos andre primater (Tomasello, 2019).

Normutvikling og emosjoner kan forstås som essensielle kulturelle samarbeidsverktøy (Barrett et al., 2002; Chudek & Henrich, 2011; House et al., 2020). Videre kan det være meningsfullt å tenke at det var evolusjonsprosessen knyttet til økt samarbeid som gjorde det adaptivt å utvikle språk, ideer og institusjoner (Henrich & Muthukrishna, 2021). At menneskets evolusjonsprosess knyttet menneskets natur så tett til samarbeid har bidratt til at vi i dag i liten grad kan holde oss i live alene (Gurven et al., 2012; Muthukrishna, 2017; Zhang & Perc, 2016). Det er utfordrende å skaffe seg nok mat, vi har dårlige forutsetninger for å tilpasse oss miljøet uten god opplæring gjennom en lang barndom, og foreldre vil i liten grad ha kapasitet til å både overleve og oppdra et barn. Pedagogikk fremstår også som artsspesifikk egenskap ettersom andre arter først og fremst mestrer sosial imitasjon, og våre nærmeste slektninger kan ta dette ett nivå opp til å sette barn i lærings situasjoner (Csibra & Gergely, 2011; Tomasello, 2019).

Det kulturelle innholdet som utvikles i en kulturell evolusjon er de kulturelle sannhetene, løsningene og erfaringene som var nyttige for de tidligere generasjonene (Beattie, 2019b). Dette kulturelle innholdet blir videreført mellom individene i samme generasjon og fra en generasjon til neste. Dette er en prosess hvor informasjonen interagerer med det som er kjent for individet fra før og sosiale forhold som maktstrukturer og aktuelle problemstillinger i nåværende kultur (Carey & Markus, 2017). Prosocial kultur er adaptivt fordi den styrker menneskers mulighet til å overleve, mens antisosial kultur historisk sett ikke har blitt videreført. Et eksempel på denne mekanismen er at samfunn som har innført sølibat forsvunnet etter få generasjoner, ettersom det ikke er noen å nedarve kunnskapen til (Beattie, 2019a). En antisosial kultur hvor de negative konsekvensene bare rammer befolkningen som ikke har makt til å påvirke rammene, som ved sosial ulikhet, vil derimot potensielt kunne reproducere seg selv over lengre tid.

Målinger av sosioøkonomisk status baseres ofte på atferdsmålinger, implisitte målinger eller selvrapportering. Når man bruker metoder fra innovativ nevrotenskap så ser man at lav sosioøkonomisk status assosieres med høyere grad av «inn-tuning» til andre, holistiske kognitive stiler, og høyere reaktivitet til trusler (Varnum & Kitayama, 2017).

Tomasello (2019) beskriver sin Shared Intentionality Theory som en ny-vygotskyiansk læringsteori. Dette innebærer en sosialkonstruktivistisk prosess som involverer biologisk modning, erfaringer og eksekutiv selvregulering. Tomasellos teori innebærer to sett med artsspesifikke menneskelige kapasiteter. Den ene er samlet intensjonalitet hvor individets motivasjon er å sosialt møte og knytte seg til andre individer ved å vise og speile psykologiske tilstander. Som del av denne prosessen etableres det en kognitiv forståelse av at det finnes en «objektiv» sannhet av felles virkelighetsforståelse som begge har innsikt i. Den andre artsspesifikke kapasiteten er kollektiv intensjonalitet hvor motivasjonen er på gruppenivå og man respekterer og konformerer til normer og skikker. Den kognitive forståelsen som etableres i forbindelse med denne kapasiteten blir utgangspunkt for å samkonstruere og dele sosiale representasjoner. Karterud (2017) beskriver disse ferdighetene som menneskets mentaliseringsevne, og knytter det til den nye forståelsen av personlighetspsykologi, hvor temperament er medfødt, og mentaliseringsevnen lar oss nyttiggjøre oss kapasiteten til kulturell læring fullt ut.

En av de første uttrykkene for mentaliseringsevnen er når små barn har kompetent innsikt i andres intensjoner, også når de ikke har konsepter for å forklare dette (Tomasello, 2019; Warneken & Tomasello, 2009). Innsikten i andres intensjon fra tidlig alder antas å være

essensiell for vår raske oppbygging av en felles kulturell virkelighet på individnivå. Mentaliseringsevnen er sentral i det vi tenker som sunn fornuft, ettersom det er de utbredte sosiale representasjonene som får kulturell posisjon som sannhet (Tomasello, 2019). Videre bidrar mentalisering til self-policing for vi ser oss selv gjennom andres øyne, også når andre ikke er tilstede. Vi fordømmer og avviser oss selv når vi handler mot våre egne verdier, og vi forventer og aksepterer andres negative reaksjoner om vi har handlet feil.

Det finnes mange implikasjoner av den kulturelle konteksten på hvordan vi konstruerer og oppfatter virkeligheten vi lever i, eksempelvis vår oppfattelse av tid og rom (Palitsky et al., 2016), men også politiske holdninger og preferanser (Conway et al., 2020; Hruschka & Henrich, 2006; Stern & Ondish, 2018).

En av måtene den kulturelle konteksten former vår virkelighetsforståelse på er med amygdala som læremester (Tottenham & Gabard-Durnam, 2017). Fra et utviklingsperspektiv foregår store deler av småbarns orientering i verden gjennom det limbiske systemet og hvordan de omsorgspersonene responderer og dets reaksjoner (Nordanger & Braarud, 2017). I en farlig situasjon vil omsorgspersoner anerkjenne faren og støtte barnet slik at faren avverges eller håndteres. I en ufarlig situasjon som er skremmende fordi den er ny eller brå, så vil andres reaksjon, samregulering (Fitzsimons & Finkel, 2011; Inagaki & Eisenberger, 2013; Maresh et al., 2013), og med biologisk modning og gjentakende erfaring, vil denne reguleringen tas over av barnet selv. Gjennom denne læringsprosessen vil barnet få en verdensoppfatning som er mer adaptiv desto nærmere den er virkeligheten.

Utviklingspsykologi som bygger på evolusjonspsykologi

Innenfor utviklingspsykologi kan man anvende den tredelte hjernen og toleransevinduet som til tross for å være svært forenklede modeller, har høy pedagogisk verdi (Karterud et al., 2020). Disse modellene er fra polyvagal teori, og vektlegger at menneskets ontogenese følger samme rekkefølge som menneskets fylogenes, hvor tidlige strukturer i sentralnervesystemet som ryggmargen, hjernestammen, lillehjernen sørger for glatt muskulaturs funksjon fra fødselen av (Nordanger & Braarud, 2017). Vi fødes med umodne strukturer av det limbiske systemet og det skal lite til for at stressresponser fører til overaktivering eller underaktivering, og barnet er avhengig av støtte fra omsorgspersoner for å regulere seg tilbake til optimal aktivering. Toleransevinduet er en modell som tar utgangspunkt i at det finnes en aktiveringssone eller et aktiveringsspenn som er optimal for mennesker, hvor vi har det relativt behagelig og hvor vi har god kapasitet til å lære

(Nordanger & Braarud, 2017). Barnet starter altså med et smalt toleransevindu hvor det skal lite til for at det blir overaktivert eller underaktivert. Individuelle forskjeller i toleransevinduet størrelse hos spedbarn blir vanligvis tilskrevet medfødt temperament (Karterud, 2017). Omsorgspersonenes respons på barnets aktivering danner grunnlaget for den tidligste samhandlingen mellom barnet og omverdenen, etablerer skille mellom hva som er ubehagelig og hva som er farlig, og omsorgspersonenes fleksibilitet signaliserer også hvordan det lønner seg for barnet å uttrykke sine behov.

Barn som får reguleringsstøtte utvikler et limbisk system med balanse mellom alarm-systemer og reguleringsystemer som på bakgrunn av læring skiller mellom falsk alarm og faktisk fare. Et barn som ikke får den reguleringsstøtten det trenger vil få et overutviklet alarmsystem hvor veien fra truende stimuli til overaktivering eller underaktivering er kort, og et underutviklet reguleringsystem. Dette gir lite fleksibilitet, og har store implikasjoner for barnets læringsmuligheter, men også for det sosiale spillet og muligheten til å nyttiggjøre seg sosial støtte på effektivt vis. Samregulering er et fenomen som er særlig viktig i barndommen, men samregulering mellom voksne er også adaptivt og bidrar til både langsiktig resiliens og mestring av enkeltsituasjoner (Eisenberger et al., 2017; Shaver et al., 2019).

Mentaliseringsevnen er sensitiv for stress i den forstand vi får redusert evne til mentalisering når stressreaksjoner aktiverer oss så mye at vi forlater toleransevinduet vårt. Dette påvirker også menneskets forutsetning for å være en god reguleringsstøtte for småbarn, hvor omsorgspersoners mentaliseringsevne og innsikt i barnets reguleringsbehov reduseres i takt med stresset de står ovenfor selv (Nordanger & Braarud, 2017). Familier med lav sosioøkonomisk status har vist seg å være under mer stress enn andre familier, og denne ulikheten kan antas å påvirke barns utvikling og læringskapasitet, basert på tilgangen på sosiale ressurser (Hall & Lamont, 2013).

Noen avsluttende punkter fra helsepsykologi

Helsepsykologi og populære helseintervensjoner har vært preget av nyliberalismens sunnhetsbegrep, hvor fravær av helse og tilstedeværelse av lidelse kun eksisterer i individet, og ikke kan knyttes til kulturelle, sosiale eller økologiske omgivelser (Marks et al., 2021). Helsepsykologi er nå i utvikling i retning av å anerkjenne både hvor kompleks helse er, og hvor mye makt markedskreftene har på helsen i et samfunn (Marks et al., 2021). Marmot trekker frem urimeligheten i at det har vokst frem svært lønnsomme industrier rundt sukkerholdig drikke, prosessert mat og teknologi som oppfordrer til mer sedat livsstil

(Marmot, 2016). Dette er et godt eksempel på hvordan menneskers atferd reflekterer det fysiske, psykososiale og økonomiske miljøet som omgir dem (Marks et al., 2021, s. s. 77).

Ayo (2012) har undersøkt konsekvensene av nyliberal helsepromotering og helsepromotering innenfor nyliberal kultur. Her blir nyliberalismens ekstreme ansvarliggjøring av individet tydeliggjort, og brukes til å legitimere kutt i velferdstilbud og fravær av intervensjoner på samfunnsnivå. Intervensjonene som ble undersøkt kunne i liten grad bidra til forbedret helse hos individer som var forhindret fra helsefremmende livsstil på grunn av sin sosioøkonomiske status (Ayo, 2012). Dette bidrar til medikalisering av samfunnsproblemer, og «victim-blaming» av de som rammes av sosial ulikhet (Marks et al., 2021, s. s. 348).

Undersøkelser av forholdet mellom livskvalitet, helse og sosial ulikhet viser at forbindelsen mellom disse har flere psykologiske komponenter (Tibber et al., 2021; Vandemoortele, 2021). Videre har undersøkelsen av sosiale betingelser for helse antydnet at det finnes sosial kontekst som individet ikke kan overkomme på egenhånd, uavhengig av samfunnets sosiale mobilitet og individets medfødte evner (Marmot, 2016). Oppdagelsen av at helse, antall friske leveår og forventet levealder fordeler seg på en gradient ut fra sosioøkonomisk status, brøt den tidligere antagelsen om at sosial ulikhet og forebygging av helse bare trenger å rette seg mot individer i absolutt fattigdom og relativ fattigdom. I stedet antyder disse funnene at de aller fleste vil kunne ha bedre helse og lengre liv uten sykdom med mindre sosial ulikhet (Marmot, 2016).

Diskusjon og konklusjon

Denne oppgaven har tatt utgangspunkt i at nyliberalisme er en av flere ideologier som preger dagens samfunn, og videre gått inn i hva slags menneske- og samfunnssyn nyliberal politikk bygger på. Det har vært gjennomført flere analyser fra samfunnsvitenskapelig hold som forsøker å belyse nyliberalismefenomenet, og dersom Cahill og Konings (2017) sin syntese av utbredte definisjoner av nyliberalisme hadde latt seg gjengi innenfor dette formatet så ville dette gitt et bedre utgangspunkt for å se nærmere på de psykologiske komponentene ved nyliberalisme. Det er mange kilder som anser nyliberal politikk som veletablert i vestlige stater, og i Norge kan man se uttrykk på dette i organiseringen av den offentlige sektoren, målstyring i utdanningssystemet og helsevesenet, overgang fra universal velferd til smale kategorier av omstendigheter som utløser sosialhjelp, økende privatisering, økende lønnsforskjeller og mindre vern av norsk natur- og kultur mangfold til fordel for internasjonal

markedsdeltakelse. Nyliberal kultur fremstår som så utbredt at det ikke er nødvendig å være engasjert i verken politikk eller nyliberal ideologi for å være kulturblind for enkelte nyliberale sannheter. Perez og Salter (2019) fant at folk flest har konsise ideologiske verdenssyn uavhengig av hvorvidt de har lest seg opp eller latt seg engasjere i politisk aktivitet.

Videre har oppgaven sett nærmere på hvordan nyliberal forskningskultur kan produsere empiriske beskrivelser av nyliberale mennesker innenfor den nyliberale kulturen, og hvordan denne problemstillingen stiller krav til anvendelse av andre metoder og en utvidet epistemologi for å kunne bygge videre på teoretiske rammeverk, som så kan gi gode alternativer til den nyliberale forståelsen av mennesket.

Tomasello (2019) påpeker at strukturen blant andre primater preges av dominanse, og knytter dette til at selv samarbeidsatferd blant primater motiveres av konkurranse. Nyliberale holdninger er assosiert med sterkere utfall på Social Domination Orientation (SDO), og den nyliberale ideologien anvender til en viss grad «den sterkestes rett» når samfunnet får en individualisert konkurransestructur (Beattie et al., 2019).

Det blir fra et sosialkonstruktivistisk ståsted viktig å påpeke at nyliberal politikk er basert på ideer som utfordres av psykologifaglig og samfunnsvitenskapelig forskning. Nyliberalisme assosieres med økende sosial ulikhet, enten som konsekvens av manglende utjevning, eller som konsekvens av at den fasiliterer større forskjeller. På bakgrunn av disse konsekvensene fremstår det sentralt å stille spørsmålsteget ved hvorvidt det finnes modererte versjoner av nyliberalisme som er akseptable som samfunnsmodeller hvor individer kan leve gode, verdige liv.

Videre undersøkelser av nyliberalisme kan med fordel se nærmere på forholdet mellom omsorgsbetingelsene i de ulike sosioøkonomiske nivåene. Et tverrfaglig prosjekt vil innebære en undersøkelse av nyliberalismens kulturelle evolusjon, hvor det blant annet anses som verdifullt med kompetanse fra historiefaget, filosofi, rettsvitenskap, statsvitenskap for mer presis forståelse av nyliberalisme som fenomen.

Litteraturliste

- Adams, G., Biernat, M., Branscombe, N. R., Crandall, C. S. & Wrightsman, L. S. (2008). Beyond prejudice: Toward a sociocultural psychology of racism and oppression. I *Commemorating* (s. 215-246) (Decade of Behavior). American Psychological Association.
<https://doi.org/10.1037/11681-012>
- Adams, G., Estrada-Villalta, S., Sullivan, D. & Markus, H. R. (2019). The Psychology of Neoliberalism and the Neoliberalism of Psychology. *Journal of social issues*, 75(1), 189-216.
<https://doi.org/10.1111/josi.12305>
- Ayo, N. (2012). Understanding health promotion in a neoliberal climate and the making of health conscious citizens. *Critical Public Health*, 22(1), 99-105.
<https://doi.org/10.1080/09581596.2010.520692>
- Azevedo, F., Jost, J. T., Rothmund, T. & Sterling, J. (2019). Neoliberal Ideology and the Justification of Inequality in Capitalist Societies: Why Social and Economic Dimensions of Ideology Are Intertwined: Neoliberal Ideology and Justification. *Journal of social issues*, 75(1), 49-88.
<https://doi.org/10.1111/josi.12310>
- Barrett, L., Dunbar, R. & Lycett, J. (2002). *Human evolutionary psychology*. Palgrave.
- Batson, C. D. (2018). *A Scientific Search for Altruism: Do We Only Care About Ourselves?* Oxford: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190651374.001.0001>
- Beattie, P. (2017). The “chicken-and-egg” development of political opinions: The roles of genes, social status, ideology, and information. *Politics and the Life Sciences*, 36(1), 1-13.
<https://doi.org/10.1017/pls.2017.1>
- Beattie, P. (2019a). The Road to Psychopathology: Neoliberalism and the Human Mind: The Road to Psychopathology. *Journal of social issues*, 75(1), 89-112. <https://doi.org/10.1111/josi.12304>
- Beattie, P. (2019b). *Social Evolution, Political Psychology, and the Media in Democracy: The Invisible Hand in the U.S. Marketplace of Ideas*. Springer International Publishing.
<https://doi.org/10.1007/978-3-030-02801-5>
- Beattie, P., Bettache, K. & Chong, K. C. Y. (2019). Who is the Neoliberal? Exploring Neoliberal Beliefs across East and West. *Journal of social issues*, 75(1), 20-48.
<https://doi.org/10.1111/josi.12309>
- Beauvoir, S. d. (2009). *Pyrrhos og Cineas; Tvetydighetens etikk* (B. Christensen, Overs.). Pax.
- Becker, G. S. (1980). *Human capital : a theoretical and empirical analysis, with special reference to education* (2nd ed. utg.). University of Chicago Press.
- Berlin, I. (2002). Two Concepts of Liberty. I H. Hardy (Red.), *Liberty*. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/019924989X.003.0004>

- Bettache, K. & Chiu, C. Y. (2019). The Invisible Hand is an Ideology: Toward a Social Psychology of Neoliberalism. *Journal of social issues*, 75(1), 8-19. <https://doi.org/10.1111/josi.12308>
- Bhakuni, H. & Abimbola, S. (2021). Epistemic injustice in academic global health. *The Lancet Global Health*, 9(10), e1465-e1470. [https://doi.org/10.1016/S2214-109X\(21\)00301-6](https://doi.org/10.1016/S2214-109X(21)00301-6)
- Binder, P.-E. (2020). *En kort introduksjon til eksistensiell psykologi* (1. utgave. utg.). Fagbokforlaget.
- Blakely, J. (2020). How Economics Becomes Ideology: The Uses and Abuses of Rational Choice Theory. I P. Róna & L. Zsolnai (Red.), *Agency and Causal Explanation in Economics* (s. 37-52). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-030-26114-6_3
- Boas, T. C. & Gans-Morse, J. (2009). Neoliberalism: From New Liberal Philosophy to Anti-Liberal Slogan. *Studies in Comparative International Development*, 44(2), 137-161. <https://doi.org/10.1007/s12116-009-9040-5>
- Boell, S. K. & Cecez-Kecmanovic, D. (2014). A hermeneutic approach for conducting literature reviews and literature searches. *Communications of the Association for Information Systems*, 34, 12. <https://doi.org/10.17705/1CAIS.03412>
- Boyd, R. & Richerson, P. J. (2005). *The origin and evolution of cultures*. Oxford University Press.
- Boyd, R., Richerson, P. J. & Henrich, J. (2011). Rapid cultural adaptation can facilitate the evolution of large-scale cooperation. *Behavioral ecology and sociobiology*, 65(3), 431-444. <https://doi.org/10.1007/s00265-010-1100-3>
- Brown, W. (2006). American Nightmare: Neoliberalism, Neoconservatism, and De-Democratization. *Political theory*, 34(6), 690-714. <https://doi.org/10.1177/0090591706293016>
- Burkart, J. M., Hrdy, S. B. & Van Schaik, C. P. (2009). Cooperative breeding and human cognitive evolution. *Evol. Anthropol*, 18(5), 175-186. <https://doi.org/10.1002/evan.20222>
- Buss, D. M., Haselton, M. G., Shackelford, T. K., Bleske, A. L. & Wakefield, J. C. (1998). Adaptations, exaptations, and spandrels. *Am Psychol*, 53(5), 533-548. <https://doi.org/10.1037//0003-066X.53.5.533>
- Cahill, D. & Konings, M. (2017). *Neoliberalism*. Polity Press.
- Carey, R. M. & Markus, H. R. (2017). Social class shapes the form and function of relationships and selves. *Current Opinion in Psychology*, 18, 123-130. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.08.031>
- Chudek, M. & Henrich, J. (2011). Culture–gene coevolution, norm-psychology and the emergence of human prosociality. *Trends in Cognitive Sciences*, 15(5), 218-226. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2011.03.003>

- Conway, L. G., Chan, L. & Woodard, S. R. (2020). Socio-ecological influences on political ideology. *Current Opinion in Psychology*, 32, 76-80.
<https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2019.06.034>
- Cosmides, L. & Tooby, J. (2013). Evolutionary Psychology: New Perspectives on Cognition and Motivation. *Annu Rev Psychol*, 64(1), 201-229.
<https://doi.org/10.1146/annurev.psych.121208.131628>
- Csibra, G. & Gergely, G. (2011). Natural pedagogy as evolutionary adaptation. *Phil. Trans. R. Soc. B*, 366(1567), 1149-1157. <https://doi.org/10.1098/rstb.2010.0319>
- Dawkins, R. (2016). *The selfish gene*. Oxford University Press.
- Deci, E. L., Koestner, R. & Ryan, R. M. (1999). A Meta-Analytic Review of Experiments Examining the Effects of Extrinsic Rewards on Intrinsic Motivation. *Psychological Bulletin*, 125(6), 627-668.
<https://doi.org/10.1037/0033-2909.125.6.627>
- Eisenberger, N. I., Moieni, M., Inagaki, T. K., Muscatell, K. A. & Irwin, M. R. (2017). In Sickness and in Health: The Co-Regulation of Inflammation and Social Behavior. *Neuropsychopharmacology*, 42(1), 242-253. <https://doi.org/10.1038/npp.2016.141>
- Eliassen, K. O. (2020). Marked, konkurranse og humankapital: Foucault, biopolitikk og nyliberalisme. I L. Bugge & G. O. Rønning (Red.), *Foucault og nyliberalismen* (Bd. 3-4) (Agora: Journal for metafysisk spekulasjon). Universitetsforlaget.
- Estrada-Villalta, S. & Adams, G. (2018). Decolonizing Development: A Decolonial Approach to the Psychology of Economic Inequality. *Translational issues in psychological science*, 4(2), 198-209. <https://doi.org/10.1037/tps0000157>
- Fiske, S. T. & Taylor, S. E. (2017). *Social cognition: from brains to culture* (3. utg.). SAGE.
- Fitzsimons, G. M. & Finkel, E. J. (2011). Outsourcing Self-Regulation. *Psychol Sci*, 22(3), 369-375.
<https://doi.org/10.1177/0956797610397955>
- Gjorgjioska, M. A. & Tomicic, A. (2019). The Crisis in Social Psychology Under Neoliberalism: Reflections from Social Representations Theory: Neoliberalism and Social Representations Theory. *Journal of social issues*, 75(1), 169-188. <https://doi.org/10.1111/josi.12315>
- Godfrey-Smith, P. (2003). *Theory and reality: An introduction to the philosophy of science*. University of Chicago Press.
- Greenhalgh, T., Thorne, S. & Malterud, K. (2018). Time to challenge the spurious hierarchy of systematic over narrative reviews? *European Journal of Clinical Investigation*, 48.
<https://doi.org/10.1111/eci.12931>

- Gurven, M., Stieglitz, J., Hooper, P. L., Gomes, C. & Kaplan, H. (2012). From the womb to the tomb: The role of transfers in shaping the evolved human life history. *Experimental gerontology*, 47(10), 807-813. <https://doi.org/10.1016/j.exger.2012.05.006>
- Hall, P. A. & Lamont, M. (Red.). (2013). *Social Resilience in the Neoliberal Era*. Cambridge University Press. <https://doi.org/DOI: 10.1017/CBO9781139542425>.
- Han, B.-C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism an new technologies of power*. Verso Books.
- Hare, B. (2017). Survival of the Friendliest: Homo sapiens Evolved via Selection for Prosociality. *Annual Review of Psychology*, 68(1), 155-186. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010416-044201>
- Henrich, J. & McElreath, R. (2003). The evolution of cultural evolution. *Evol. Anthropol*, 12(3), 123-135. <https://doi.org/10.1002/evan.10110>
- Henrich, J. & Muthukrishna, M. (2021). The Origins and Psychology of Human Cooperation. *Annual Review of Psychology*, 72(1), 207-240. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-081920-042106>
- Heyman, J. & Ariely, D. (2004). Effort for Payment A Tale of Two Markets. *Psychological science*, 15, 787-793. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2004.00757.x>
- Hippe, I. & Hippe, I. (2021). *Korstoget mot velferdsstaten : på innsiden av nyliberale tenketanker*. Svein Sandnes bokforlag.
- Hoover Institution Library & Archives, Mont Pelerin Society Records. (2022). *Economic Freedom: Champions of the Free Market*. Hentet 7. Mai 2022 fra <https://histories.hoover.org/economic-freedom/>
- House, B. R., Kanngiesser, P., Barrett, H. C., Broesch, T., Cebiloglu, S., Crittenden, A. N., Erut, A., Lew-Levy, S., Sebastian-Enesco, C., Smith, A. M., Yilmaz, S. & Silk, J. B. (2020). Universal norm psychology leads to societal diversity in prosocial behaviour and development. *Nature Human Behaviour*, 4(1), 36-44. <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0734-z>
- Hrdy, S. B. (2007). *Evolutionary Context of Human Development: The Cooperative Breeding Model*. I. New York: Oxford University Press.
- Hrdy, S. B. (2009). *Mothers and others : the evolutionary origins of mutual understanding*. Belknap Press of Harvard University Press.
- Hruschka, D. J. & Henrich, J. (2006). Friendship, cliquishness, and the emergence of cooperation. *Journal of Theoretical Biology*, 239(1), 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.jtbi.2005.07.006>

- Inagaki, T. K. & Eisenberger, N. I. (2013). Shared Neural Mechanisms Underlying Social Warmth and Physical Warmth. *Psychological science*, 24(11), 2272-2280.
<https://doi.org/10.1177/0956797613492773>
- Innset, O. (2020). *Markedsvendingen: nyliberalismens historie i Norge*. Fagbokforlaget.
- Jost, J. T. (2017). Working class conservatism: a system justification perspective. *Current Opinion in Psychology*, 18, 73-78. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.08.020>
- Jost, J. T., Glaser, J., Sulloway, F. J. & Kruglanski, A. W. (2018). Political conservatism as motivated social cognition. I A. P. Kruglanski (Red.), *The Motivated Mind* (1. utg., s. 129-204). Routledge.
<https://doi.org/10.4324/9781315175867-5>
- Karterud, S. (2017). *Personlighet*. Gyldendal akademisk.
- Karterud, S., Folmo, E. J. & Kongerslev, M. T. (2020). *Mentaliseringsbasert terapi (MBT)* (1. utgave. utg.). Gyldendal.
- Laland, K. N., Odling-Smee, J. & Myles, S. (2010). How culture shaped the human genome: Bringing genetics and the human sciences together. *Nature reviews. Genetics*, 11(2), 137-148.
<https://doi.org/10.1038/nrg2734>
- Lieberman, V., Samuels, S. M. & Ross, L. (2004). The Name of the Game: Predictive Power of Reputations versus Situational Labels in Determining Prisoner's Dilemma Game Moves. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30(9), 1175-1185.
<https://doi.org/10.1177/0146167204264004>
- Maresh, E. L., Beckes, L. & Coan, J. A. (2013). The social regulation of threat-related attentional disengagement in highly anxious individuals. *Front Hum Neurosci*, 7, 515-515.
<https://doi.org/10.3389/fnhum.2013.00515>
- Markova, I. (2008). The Epistemological Significance of the Theory of Social Representations. *Journal for the theory of social behaviour*, 38(4), 461-487. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5914.2008.00382.x>
- Markovits, D. (2019). *The Meritocracy Trap: How America's Foundational Myth Feeds Inequality, Dismantles the Middle Class, and Devours the Elite*. Penguin Publishing Group.
- Marks, D. F., Murray, M. & Estacio, E. V. (2021). *Health psychology : theory, research & practice* (6th edition. utg.). SAGE.
- Marmot, M. (2016). *The health gap: The challenge of an unequal world*. Bloomsbury.
- McMahon, J. (2014). Behavioral economics as neoliberalism: Producing and governing homo economicus. *Contemporary political theory*, 14(2), 137-158.
<https://doi.org/10.1057/cpt.2014.14>

- Muthukrishna, M. (2017). *Corruption, cooperation, and the evolution of prosocial institutions*. Department of Psychological and Behavioural Science, London School of Economics and Political Science.
- Muthukrishna, M. & Henrich, J. (2019). A problem in theory. *Nature Human Behaviour*, 3(3), 221-229. <https://doi.org/10.1038/s41562-018-0522-1>
- Nordanger, D. Ø. & Braarud, H. C. (2017). *Utviklingstraumer : regulering som nøkkelbegrep i en ny traumepsykologi*. Fagbokforl.
- Oreskes, N. & Conway, E. M. (2010). *Merchants of doubt : how a handful of scientists obscured the truth on issues from tobacco smoke to global warming*. Bloomsbury Press.
- Ostry, J. D., Loungani, P. & Furceri, D. (2016). Neoliberalism: Oversold? , 53(2), 38-41. Hentet 12.09.2021, fra <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/06/ostry.htm>
- Palitsky, R., Sullivan, D., Keefer, L. A. & Stewart, S. A. (2016). The Cultural Backdrop to Prospecption: Exploring the Relevance of Time-Space Distanciation. *Review of General Psychology*, 20(1), 86-100. <https://doi.org/10.1037/gpr0000068>
- Perez, M. J. & Salter, P. S. (2019). Trust, Innocence, and Individual Responsibility: Neoliberal Dreams of a Colorblind Peace. *Journal of social issues*, 75(1), 267-285. <https://doi.org/10.1111/josi.12317>
- Richerson, P. J. & Boyd, R. (2005). *Not by genes alone : how culture transformed human evolution*. University of Chicago Press.
- Shaver, P. R., Mikulincer, M. & Cassidy, J. (2019). Attachment, caregiving in couple relationships, and prosocial behavior in the wider world. *Current Opinion in Psychology*, 25, 16-20. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2018.02.009>
- Stang, E. G. & Sveaass, N. (2016). *Hva skal vi med menneskerettigheter? Betydningen av menneskerettigheter i helse- og sosialfaglig arbeid*. Gyldendal akademisk.
- Steger, M. B. & Roy, R. K. (2021). *Neoliberalism: a very short introduction* (2. utg.). Oxford University Press.
- Sterelny, K. (2013). Cooperation in a Complex World: The Role of Proximate Factors in Ultimate Explanations. *Biological theory*, 7(4), 358-367. <https://doi.org/10.1007/s13752-012-0069-8>
- Stern, C. & Ondish, P. (2018). Political aspects of shared reality. *Current Opinion in Psychology*, 23, 11-14. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.11.004>
- Teo, T. (2008). From Speculation to Epistemological Violence in Psychology: A Critical-Hermeneutic Reconstruction. *Theory & psychology*, 18(1), 47-67. <https://doi.org/10.1177/0959354307086922>

- Teo, T. (2010). What is Epistemological Violence in the Empirical Social Sciences? *Social and personality psychology compass*, 4(5), 295-303. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9004.2010.00265.x>
- Teo, T. (2018). Homo neoliberalus: From personality to forms of subjectivity. *Theory & psychology*, 28(5), 581-599. <https://doi.org/10.1177/0959354318794899>
- Teo, T. & Febraro, A. R. (2003). Ethnocentrism as a Form of Intuition in Psychology. *Theory & psychology*, 13(5), 673-694. <https://doi.org/10.1177/09593543030135009>
- Tibber, M. S., Walji, F., Krikbride, H. B. & Huddy, V. (2021). The association between income inequality and adult mental health at the subnational level-a systematic review. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*. <https://doi.org/10.1007/s00127-021-02159-w>
- Tienhaara, K., Thrasher, R., Simmons, B. A. & Gallagher, K. P. (2022). Investor-state disputes threaten the global green energy transition. *Science*, 376(6594), 701-703. <https://doi.org/doi:10.1126/science.abo4637>
- Tomasello, M. (2019). *Becoming Human: A Theory of Ontogeny*. Harvard University Press.
- Tottenham, N. & Gabard-Durnam, L. J. (2017). The developing amygdala: a student of the world and a teacher of the cortex. *Current Opinion in Psychology*, 17, 55-60. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.06.012>
- Vandemoortele, J. (2021). The open-and-shut case against inequality. *Development policy review*, 39(1), 135-151. <https://doi.org/10.1111/dpr.12484>
- Varnum, M. E. W. & Kitayama, S. (2017). The neuroscience of social class. *Current Opinion in Psychology*, 18, 147-151. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2017.07.032>
- Wang, X., Chen, Z. & Krumhuber, E. G. (2020). Money: An Integrated Review and Synthesis From a Psychological Perspective. *Review of General Psychology*, 24(2), 172-190. <https://doi.org/10.1177/1089268020905316>
- Warneken, F. & Tomasello, M. (2009). The roots of human altruism. *Br J Psychol*, 100(3), 455-471. <https://doi.org/10.1348/000712608X379061>
- Wrightsmann, L. S., Jr. (1991). *Assumptions about Human Nature: Implications for Researchers and Practitioners* (2. utg.). SAGE Publications.
- Wu, K. (2020). *Hypocognitive Mind: How Lacking Conceptual Knowledge Blinds Us to Everyday Objects and Social Privilege*. I. ProQuest Dissertations Publishing.
- Zhang, H. & Perc, M. (2016). Evolution of conditional cooperation under multilevel selection. *Scientific reports*, 6(1), 23006-23006. <https://doi.org/10.1038/srep23006>